

Yeloğlu, F. (2024). Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde karşılığı bulunmayan kelime grupları üzerine bir değerlendirme, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı*, 41-50.

YENİ UYGUR TÜRKÇESİ GRAMERLERİNDE KARŞILIĞI BULUNMAYAN KELİME GRUPLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Fatma YELOĞLU**

Öz: Bugün Yeni Uygur Türkçesi diye adlandırılan ve konuşurlarının büyük çoğunluğu Türkistan coğrafyasının en doğusunda bulunan Türk lehçesi, 20. yüzyılın ilk yarısına kadar konuşma ve yazı dili olarak Çağatay Türkçesi şeklindeydi. 20. yüzyılın ilk yarısından sonra ise, Türkistan coğrafyasına hakim olan siyasi otoritenin etkisi ile Urumçi ağzına dayanan merkezi şive yazı dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1920'li yılların başından 1980'li yıllara kadar Yeni Uygur Türkçesi için pek çok kez farklı alfabe denenmiştir. Oluşturulan yeni alfabe ve imla ile yeni gramerler hazırlanmış ve uygulamaya konmuştur. Ancak hazırlanan bu gramerler Yeni Uygur Türkçesini esas almamış Sovyet ideolojisine göre hazırlanmıştır. Bu yüzden Yeni Uygur Türkçesi ve diğer Türk lehçeleri üzerine yapılan gramer incelemelerinde, konuşulan lehçe ile hazırlanan gramerlerin aynı doğrultuda olmadığı görülmüştür.

Bu çalışmada 1990 yılında Almatı'da basılan ve Davut Turahmetov ve Mehemmetimin Obulkasimov tarafından derlenen "Almas Zerriler Uygur Halk Makal ve Temsilliri" kitabında yer alan atasözleri sözdizimsel olarak incelenmiş ve Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde karşılığı bulunmayan kelime grupları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Uygur Türkçesi, atasözleri, kelime grupları, Almas Zerriler

AN EVALUATION ON WORD GROUPS THAT DO NOT HAVE EQUIVALENTS IN NEW UYGHUR TURKISH GRAMMAR

Abstract: Today it is called New Uyghur Turkish and the majority of its speakers are from the Turkestan geography this Turkish dialect was Chagatai Turkish as a spoken and written language until the first half of the 20th century. After the first half of the 20th century, under the influence of the political authority of dominating the Turkestan geography, the central dialect based on the Urumçi dialect began to be used as the written language. From the early 1920s to the 1980s, many different alphabets were utilized for New Uyghur Turkish. New alphabet, spelling and new grammar were prepared and put into practice. However, these grammars were not based on New Uyghur Turkish but were prepared according to Soviet ideology. Therefore, it has been observed that the grammars prepared with the spoken dialect are not in the same direction with the grammar studies conducted on New Uyghur Turkish and other Turkish dialects.

In this study, the proverbs in the book "Almas Zerriler Uyghur Halk Makal ve Temsilliri", which published in Almaty in 1990 and compiled by Davut Turahmetov and Mehemmetimin Obulkasimov, were examined and the grammars were identified syntactically and word groups that do not have equivalents in New Uyghur Turkish.

* Bu çalışma, "Almas Zerriler" Kitabı Örneğinde Uygur Türkçesinde Cümle Bilgisi başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

** Dr. Fatma YELOĞLU, fatmayeloglu001@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-8978-3499

Keywords: *New Uyghur Turkish, proverbs, word groups. Almas Zerriler*

Yeni Uygur Türkçesi, Türk dilinin güneydoğu grubunda yer alan, 20. yüzyılın başlarında mahalli şivelerin yazı dili olması ile yeni bir dil gibi kendini gösteren Türk lehçesidir. Mahalli şivelerin yazı dili haline getirilmesi sırasında bu işi bilimsel bir çalışmayla yapan devletler bölgede en az kişi tarafından konuşulan ve en farklı ağızları yazı diline esas kabul etmiştir. Yeni Uygur Türkçesi de 1930'lu yıllara kadar Arap alfabeli Çağatay yazısı ile kaydedilmiş, bu tarihten sonra Urumçi ağzına dayanan merkezi şive yazı dili olarak kullanılmıştır (Öztürk, 2010, s. 1).

Yeni Uygur Türkçesi için 1920'li yılların başından 1980'li yıllara kadar pek çok kez yeni yazı sistemleri denenmiştir. Son olarak 1982 yılında Urumçi'de kurulan Til-Yazı Hizmet Komitesi tarafından düzenlenen ve Arap alfabesinin ıslah edilmesiyle oluşan yeni yazı sistemi 1983 yılında onaylanmış ve 1984 yılından itibaren bu yazı sistemi kullanılmaktadır (User, 2006, s. 129-130).

Türkistan bölgesindeki bütün Türk topluluklarında olduğu gibi Uygurların da alfabe ve imlası değiştiği yeni gramerler hazırlanmıştır. Ancak hazırlanan bu gramerler, Yeni Uygur Türkçesine göre değil Sovyet ideolojisine göre hazırlanmıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan kelime grupları da bu gramer konularından biridir.

Kelime grubu tek kelime ile karşılanamayan, yapısında ve anlamında bir bütünlük bulunan dil birlikleridir. Kelime grupları, cümle içinde her zaman tek bir kelime gibi görev görür. Grubu oluşturan kelimeler, bazen ekli bazen eksiz şekilde birbirine bağlanır (Ergin, 2022, s. 372-373; Karahan, 2011, s. 39-41).

Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde kelime grupları için *sintaksislik söz birikimi* (Ehmet, 1981, s. 821; Baki, 1983, s. 209; Seper, vd., 2002, s. 298), *söz birikimi* (Kaydarov, vd., 1966, s. 293; Savut, 1991, s. 229; Tömür, 1993, s. 22-23; İmin, 2003, s. 557), *turaqsız söz birikimi* (Böreyar, 2004, s. 280) gibi terimler kullanılmaktadır.

“Almas Zerriler Uygur Halk Makal ve Temsilliri” kitabında yer alan atasözlerinde tespit edilen ancak Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde kelime grupları sınıflandırmasında yer almayan kelime grupları şunlardır:

1. İsim Tamlaması Grubu

İsim tamlaması iki isim unsurunun iyelik eki aracılığıyla birbirine bağlanarak oluşturduğu kelime grubudur. Grubu oluşturan isim unsurundan biri tamlayan diğeri tamlanan unsurdur. (Ergin, 2022, s. 377-380).

Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde tamlananın isim olduğu tüm yapılar *isimli birikme* (Kaydarov vd., 1966, s. 298), *isim hareketlilik söz birikimi* (Ehmet, 1981, s. 832; Seper vd., 2002, s. 300-301; İmin, 2003, s. 562; Böreyar, 2004, s. 281) gibi terimlerine karşılık gelen *isim grubu* kabul edilmiştir. Bu yüzden kelime grubu sınıflandırmalarında isim tamlamasına yer verilmemiştir.

1.1. Belirtili İsim Tamlaması

Belirtili isim tamlaması, tamlayanı ilgi hali eki ve tamlananı iyelik eki almak koşuluyla meydana gelen isim tamlamasıdır. Tamlayan belirli bir varlığı bildirir. Tamlayan ile tamlanan yer değiştirebilir. Tamlayan ile tamlanan arasına bir unsur girebilir. Tamlayan ve tamlanan tek kelimedenden oluşabileceği gibi kelime grubundan da oluşabilir (Ergin, 2022, s. 378-380).

Belirtili isim tamlaması, Yeni Uygur Türkçesi gramerciliğinde iyelik sistemi içinde yer almış ve *kéliş munasivitediki éniqliguçi* (Musa, 1985, s. 338) terimiyle karşılanmıştır. İncelenen atasözlerinde belirtili isim tamlamasının çok sayıda örneği tespit edilmiştir ancak Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde kelime grubu sınıflandırmalarında yer almamış, tamlananı isim olduğu için *isim grubu* başlığı altında değerlendirilmiştir.

Ağriqniñ sançığı yaman,

Sözniñ aççığı. (s.12) “Hastalığın sancısı kötü, sözün acısı.”

Aççiq kelse, barmığıñni çişle.

Aççiqniñ dorisi süküt. (s.10) “Kızınca parmağını ısır, öfkenin ilacı susmaktır.”

Ottuz kün roziniñ üç kün heyti bar. (s.140) “Otuz günlük orucun üç günlük bayramı var.”

Açniñ gëmi yerim nan. (s.11) “Açım derdi yarım ekmek(tir).”

1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması

Belirtisiz isim tamlaması, tamlayanı ek almayıp tamlananı iyelik eki alan isim tamlamasıdır. Belirtisiz isim tamlaması belirsiz, genel bir varlığı bildirir. Tamlama birleşik isim durumundadır, çünkü eksiz olan tamlayan belirsiz ve tamlanana bağlılığı daha kuvvetlidir. Tamlayan ile tamlanan arasına başka unsur giremez. İsim tamlamasında tamlayan ile tamlanan yer değiştiremez (Ergin, 2022, s. 378).

Belirtisiz isim tamlaması, Yeni Uygur Türkçesi gramerciliğinde yalın halde gelen isim, sıfat, sayı, sıfat-fiil, zamir ya da zarflardan oluşan tamlayan olarak adlandırılmış ve *yandıış munasivitediki éniğliğuçi* (Seper vd., 2002, s. 333) terimiyle karşılanmıştır. İncelenen atasözlerinde belirtisiz isim tamlamasının çok sayıda örneği tespit edilmiştir ancak Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde belirtisiz isim tamlaması, kelime grubu sınıflandırmalarında yer almamıştır.

Ademniñ eqli bolmisa,

Köz dëgen tam töşügi. (s.15) “İnsanın akli olmasa göz denilen duvar deliği(dir).”

Terbiye kamalet mektivi. (s.161) “Terbiye olgunluk mektebidir.”

Zorluq tüvi xorluk. (s.109) “Zorluğun sonu horluk(tur).”

Yer baylığı el baylığı. (s.101) “Toprak zenginliği yurt zenginliği(dir).”

Yol azavi gör azavi. (s.104) “Yol azabı, kabir azabı(dır).”

2. Sıfat Tamlaması

Sıfat tamlaması, bir isim unsurunun bir sıfat unsuruyla belirtildiği veya nitelendiği kelime grubudur (Ergin, 2022, s. 376).

Sıfat tamlaması, ulaşılabilen Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde (Kaydarov vd.,1966, s. 298; Ehmet, 1981, s. 832; Seper vd., 2002, s. 300-301; İmin, 2003, s. 562; Böreyar, 2004, s. 281) kelime grubu sınıflandırmalarında yer almadığı için sıfat tamlamasını karşılayacak bir terim de bulunmamaktadır. Araştırmacılar, kelime grubu sınıflandırmalarında tamlayanı değil tamlananı ölçüt aldıkları için tamlananın isim olduğu tüm yapılar *isim grubu* başlığı altında değerlendirilmiştir. Sıfat tamlaması grubu da bunlardan biridir.

Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde kelime grubu sınıflandırmalarında yer almayan sıfat tamlaması, incelenen atasözlerinde çok sayıda örnekte yer almıştır.

Hayat büyük muellim. (s.178) “Hayat, büyük öğretmen.”

Aç éyiq oynimas. (s.30) “Aç ayı oynamaz.”

Addiy adem aliy adem,

Aciz kişi öyniñ bërikuti. (s.32) “Basit insan iyi insan, aciz insan evin bereketi(dir).”

Tikensiz gül bolmas emgeksiz pul. (s.166) “Dikensiz gül olmaz, zahmetsiz para.”

Süyini içken kölge tüqerme (s.158) “Suyunu içtiğin göle tükürme.”

3. Tekrar Grubu

Tekrar grubu, anlama güç katmak amacıyla eş görevli iki kelimenin arka arkaya gelerek oluşturduğu gruba denir (Ergin, 2022, s. 374-375).

Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde tekrarlar için *cüp söz* (Ehmet, 1981, s. 548; Baki, 1983, s. 56; Tömür, 1993, s. 28), *koş söz* (Kaydarov vd., 1966, s. 30), *tekrariy söz* (Ehmet, 1981, s. 550; İmin, 2003, s. 412) gibi terimler kullanılmış, fakat kelime grubu sınıflandırmasında yer almamıştır. Araştırmacıların bir kısmı tekrarları şekil bilgisinde işlemektedir. Bir kısım araştırmacıların da kelime grupları bölümünde *tendaş bagliniştä kelgen söz birikmisi* (eşit bağlanan kelime grubu), *tendaş bagliniştä söz birikmisi* (eşit bağlanıştaki kelime grubu), *tendaş söz birikmisi* (eşit kelime grubu) başlıkları altında verdikleri tekrar grubunu karşılamaktadır (Erenoğlu, 2013, s. 128-129).

İncelenen atasözlerinde tespit edilen örneklere göre tekrar grubu aynen tekrarlar, eş anlamlı tekrarlar ve zıt anlamlı tekrarlar olmak üzere üç alt başlıkta değerlendirilmiştir.

3.1. Aynen Tekrarlar

Aynen tekrarlar, aynı kelimenin tekrar edilmesi ile oluşan tekrarlardır (Ergin, 2022, s. 374).

Yeni Uygur Türkçesi gramerliliğinde tekrarlar ana başlığı altında aynen tekrarlara yer verilirse de incelenen atasözlerinde çok sayıda örnek tespit edilmiştir.

Tëşi pal-pal,

İçi tal-tal. (s.162) “Dışı güzel, içi kötü(dür).”

Sözge kelgende qap-qap,

İşqa kèlgende betap. (s.157) “Söze geldiğinde torba torba, işe geldiğinde hasta(dır).”

Otunniş yamini şir-şir,

Xotunniş yamini ğir-ğir. (s.140) “Ateşin fenası şir şir, kadının fenası gır-gır(dır).”

Bara-bara pişarsen,

Bu peyliñdin çüşersen. (s.51) “Vara vara pişersin, bu yatağından düşersin.”

3.2. Eş veya Yakın Anlamlı Tekrarlar

Eş veya yakın anlamlı tekrarlar, eş veya yakın anlamlı kelimelerin tekrar edilmesi ile oluşan tekrarlardır (Ergin, 2022, s. 374).

Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde tekrarlar ana başlığı altında eş veya yakın anlamlı tekrarlara yer verilirse de incelenen atasözlerinde örnekleri tespit edilmiştir.

Uruq-tuqqan bir ölükte, bir tirikte. (s.170) “Akraba soy bir ölümden, bir doğumda(dır).”

Tört kişi tügel bolsa,

Tağü-taştä gül ünür. (s.167) “Dört kişi bir olsa, dağ ve taşta gül biter.”

Otun ciğdiñ kül ciğdiñ,

Ot-çöp ciğdiñ pul ciğdiñ. (s.140) “Odun yığıdın, kül yığıdın; ot çöp yığıdın para yığıdın.”

Kèyik oqsizğa uçraydu,

Bala qaza yoqsizğa. (s.105) “Geyik oksuzla rastlar, bela kaza yoksula.”

3.3. Zıt Anlamlı Tekrarlar

Zıt anlamlı tekrarlar, zıt anlamlı kelimelerin tekrar edilmesi ile oluşan tekrarlardır (Ergin, 2022, s. 375).

Yeni Uygur Türkçesi gramerciliğinde birbirine zıt anlamlı sözcükler *zit menilik* (Seper, vd., 2002, s. 99) terimiyle karşılanmış ancak kelime grupları sınıflandırmasında yer almamıştır.

İncelenen atasözlerinde zıt anlamlı tekrarların çok sayıda örneği tespit edilmiştir.

Buğa-maral östürgen,

Qişi-yèzi aç qalmas. (s.68) “Geyik maral büyüten, kış- yaz aç kalmaz.”

Ormanğa ot çüşse hölü-quruq teñ köyer. (s.139) “Ormana ateş düşse, ıslak-kuru aynı yanar.”

Ölüm yaş-qèriğa baqmas. (s.144) “Ölüm gence-ihtiyara bakmaz.”

Pulniñ tili yoq,

Yaxşi-yamanniñ xili. (s.150) “Paranın dili yok, iyi-kötünün benzeri.”

Basqan iziñni bilip bas,

Aldi-keyniñni körüp. (s.52) “Bastiğın adımı bilip bas, önünü-arkasını görüp.”

4. Sayı Grubu

Sayı grubu, basamak sistemine göre sıralanmış sayı isimleri topluluğuna denir (Ergin, 2022, s. 386).

İncelenen atasözlerinde bir tane örneği tespit edilen sayı grubu, ulaşılabilen Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde (Kaydarov vd., 1966; Ehmet, 1981; Seper vd., 2002; İmin, 2003; Böreyar, 2004; Tömür, 1993; Baki, 1983; Savut, 1991) kelime grubu sınıflandırmalarında herhangi bir terimle karşılanmamıştır.

Ayniñ on beşi qarañgu,

On beşi aydiñ. (s.17) “Ayın on beşi karanlık, on beşi aydınlık.”

5. Ünvan Grubu

Unvan grubu, bir şahıs ismiyle sonrasında gelen unvan veya akrabalık isminden kurulan kelime grubudur (Ergin, 2022, s. 385).

Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde, tamlanamı isim olan tüm yapılar isim grubu olarak kabul edildiği için kelime grubu sınıflandırmalarında unvan grubu karşılığında kullanılan bir terim bulunmamaktadır.

İncelenen atasözlerinde 3 adet unvan grubu tespit edilmiştir.

At Aylixanğa,

Yol Sarixanğa. (s.25) “At Alihan’a (gider) yol Sarıhan’a (gider).”

Méhman Sayipxanğa eziz,

Sayipxan mehmanğa. (s.130) “Misafir Seyiphan’ga aziz (dir) Sayiphan misafire.”

Bu yol bekmu, uzun yol,

Mudunxandin qalğan yol. (s.69) “Bu yol pek de uzun yol, Mudun Handan kalan yol.”

6. Edat Grubu

Edat grubu, bir isim unsuru ile sonrasında gelen bir çekim edatından oluşan kelime grubudur (Ergin, 2022, s. 387).

Yeni Uygur Türkçesi gramerciliğinde genel olarak kelime grubu sınıflandırmalarında edat grubuna yer verilmemiştir; ancak Yeni Uygur Türkçesi araştırmacılarından Hemit

Tömür, edat gruplarını şekil bilgisinde *isim-tirkeleme kurulmisi (isim edat yapısı)* adı altında işlemiştir. Tömür, bu tür yapılara Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde hem şekil bilgisinde hem söz diziminde değinilmediğini belirtmiş bu tür yapıların gramer sisteminin dışında bırakmamak amacıyla *isim-tirkeleme kurulmisi (isim edat yapısı)* adıyla isim bölümünde ele aldığını açıklamıştır (1993, s. 70-71).

İncelenen atasözlerinde “*bilen, için, dek ve kiçe*” edatları kullanarak yapılmış edat grupları tespit edilmiştir.

Bağ mēvisi bilen,

Adem himmiti bilen, (s.43) “Bahçe meyvesi ile, insan himmeti ile (güzeldir).”

At ayığı bilen tapar,

Adem qoli bilen. (s.26) “At ayağı ile bulur, insan eli ile.”

Tèklik için meliñni tik, heqıqet için cēniñni. (s.162) “Hayat için malını feda et, gerçek için canını.”

Öyüm heyttikidek bolsa, eñlim toydikidek. (s.143) “Evim bayramdaki gibi olsa, rengim düğündeki gibi.”

Mendın ötkiçe, egisige yetkiçe. (s.130) “Benden geçene kadar, sahibine ulaşana kadar.”

7. Bağlama Grubu

Bağlama grubu, bağlama edatları ile birbirine bağlanmış iki veya daha fazla isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur (Ergin, 2022, s. 376).

Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde kelime grupları arasında sınıflandırmasında bağlama grubuna yer verilmemiştir.

İncelenen atasözlerinde “*bilen, ve, mu....mu ve ne....ne*” bağlaçları kullanılarak yapılmış bağlama grubu örnekleri tespit edilmiştir. Bu bağlaçlar, bugün Yeni Uygur Türkçesinde sıralama bağlacı olarak kullanılmaktadır.

Ot bilen su tilsiz yav. (s.140) “Ateş ile su dilsiz düşman(dır).”

Mekke bilen Bağdatni bizmu kergen, burader. (s.129) “Mekke ile Bağdat’ı bizde gören kardeş der.”

Ödek bersen, gaz alarsen,

Ne qışı, ne yaz alarsen. (s.141) “Ödek versen kaz alırsın, ne kışı ne yazı alırsın.”

Şunqar mu qeriydu, tulpar mu. (s.188) “Şahin de yaşlanır küheylan da.”

Mēniñ nepsim baladur,

Ot ve suğa saladur. (s.130) “Benim nefsim çocuktur, ateş ve suya salar.”

8. İsnat Grubu

İsnat grubu, yalın halde veya iyelik eki almış bir isim unsuru ile sonrasında gelen başka bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur. Bu yapı ters çevrilmiş sıfat tamlaması görünüşündedir (Ergin, 2022, s. 388).

Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde (Seper vd., 2002, s. 302; Musa, 1985, s. 318) tamlananın sıfattan oluştuğu kelime grubu, sıfat grubu (*süpet haraktérlik söz birikmisi*) olarak kabul edildiği için isnat grubu sıfat grubu içinde ele alınmıştır. Bu yüzden gramerlerde isnat grubunu karşılayan bir terime rastlanmamıştır.

İncelenen atasözlerinde çok sayıda isnat grubu örneği tespit edilmiştir.

Ağzi hesel, könlü zehir. (s.14) “Ağzı bal, gönlü zehir(dir).”

Dili pakniñ tili pak (s.80) “Kalbi temizini dili temiz(dir).”

Ağzi qaymaq, dili maymaq. (s.14) “Ağzı kaymak, dili zehir(dir).”

Közi yamanniñ sözi yaman. (s.108) “Bakışı kötünün sözü de kötü(dür).”

Reñgi yaxşiniñ qelbi yaxşı. (s.152) “Yüzü güzelini kalbi güzel (olur).”

9. Yönelme Grubu

Yönelme grubu, yönelme halindeki bir isimle sonrasında gelen bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur (Ergin, 2022, s. 389).

Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde (Seper, vd., 2002, s. 301; İmin, 2003, s. 561; Musa, 1985, s. 318) tamlananın isim ya da isim türündeki kelimelerden oluştuğu kelime grupları, isim grubu (*isimliñ birikme, isim ħaraktirlik söz birikmisi*) kabul edildiği için yönelme grubu da isim grubu içinde incelenmiştir. Bu yüzden ulaşılabilen Uygurca gramerlerde yönelme grubunu karşılayan bir terime rastlanmamıştır.

İncelenen atasözlerinde çok sayıda yönelme grubu örneği tespit edilmiştir.

Barğa molluq,

Yoqqa şumluq. (s.51) “Zengine bolluk, fakire dert.”

Soğaq söz dilğa yara (s.94) “Soğuk söz gönle yara(dır).”

Levzi halalliğ dilğa aramliq (s.125) “Sözü doğruluk gönle rahatlıktır.”

Sap hava tenge dava. (s.154) “Temiz hava vücuda şifa(dır).”

Til bolsimu, bolmisi mu başqa bala (s.162) “Dil olsa da olmasa da başa bela(dır).”

10. Bulunma Grubu

Bulunma grubu, bulunma halindeki bir isimle sonrasında gelen bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur (Ergin, 2022, s. 398).

Bulunma grubu bazı Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde (Seper, vd., 2002, s. 301; Musa, 1985, s. 318) *sıfat grubu (süpet ħaraktirlik söz birikmisi/ süpet ħaraktirlik söz birikmisi)* içinde incelenmiştir. Bu yüzden gramerlerde bulunma grubunu karşılayan herhangi bir terime rastlanmamıştır.

İncelenen atasözlerinde çok sayıda bulunma grubu örneği tespit edilmiştir.

Baraverlik elde teñlik (s.51) “Beraberlik ülkede sağlık(tır).”

Barida beriket, yoqida heriket (s.52) “Birlikte bereket, yoklukta hareket (vardır).”

Horunda uyat yoq, kèpekte quvet (s.181) “Tembelde utanç yok, kepekte gıda.”

Kündeşlik öyde külpet (s.111) “Kıskançlık olan evde külfet (olur).”

11. Ayrılma Grubu

Ayrılma grubu, ayrılma halindeki bir isimle sonrasında gelen bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubuna denir (Ergin, 2022, s. 398).

Ayrılma grubu, Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinin bazılarında (Kaydarov vd., 1966, s. 298; Ehmet, 1981, s. 832; İmin, 2003, s. 562; Böreyar, 2004, s. 281) *isim grubu* içinde incelenmiş; bazılarında ise (Musa, 1985, s. 318; Seper vd., 2002, s. 301) *sıfat grubu* içinde incelenmiştir. Bu yüzden gramerlerde ayrılma grubunu karşılayan bir terime rastlanmamıştır.

İncelenen atasözlerinde çok sayıda uzaklaşma grubu örneği tespit edilmiştir.

Adem güldin nazuk taştin çiy. (s. 13) “İnsan gülden nazik, taştan sert(tir).”

Mehmännij ezizi qildin inçike. (s. 130) “Misafirin değerlisi kıldan ince(dir).”

Közdin ciraq köñüldin ciraq (s. 108) Gözden irak olan gönülden irak(tır).”

Yoqsızçılıq taştin qattiq (s. 101) “Yoksulluk taştan katıdır.”

12. Kısaltma Grupları

Kısalınmış ve klişeleşmiş ifadeler, çeşitli kelime grupları ve cümlelerin çeşitli sebeplerle kısaltılması sonucu oluşan yapılardır. Bu yapılarda genellikle bir tekrar yapısı söz konusudur (Özkan, 2016, s. 122).

İncelenen atasözlerinde sadece bir örneği tespit edilen kısaltma gruplarının ulaşılabilen Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde karşılığında kullanılan bir terime rastlanmamıştır.

Zorluq bilen söydürgey, öz-özini köydürgey. (s. 92) “Zorla sevdendir, kendi kendini yakar.”

Sonuç

15. yüzyıldan 20.yüzyılın ilk yarısına kadar bütün Orta Asya Türklüğünün ortak konuşma ve yazı dili Çağatay Türkçesi idi. 20. yüzyılın başlarından itibaren Türkistan’da siyasi otoritelerin etkisi ile mahalli şiveler yazı dili haline getirilmiştir. Doğu Türkistan’da da Çağatay Türkçesi yerini Yeni Uygur Türkçesine bırakmıştır. Bütün Türkistan bölgesindeki Türk topluluklarında olduğu gibi Uygurlar da günümüze kadar birkaç farklı alfabe kullanmak zorunda kalmıştır. Her değiştirilen alfabe ile yeni imla kuralları ve gramerler hazırlanmıştır. Bu yüzden gramerler standart bir kullanıma sahip olamamıştır.

Sözdizimsel olarak incelenen “Almas Zerriler Uygur Halk Makal ve Temsilliri” kitabında yer alan atasözlerinde pek çok kelime grubu tespit edilmiştir. Bu kelime gruplarından isim tamlaması grubu, sıfat tamlaması, tekrar grubu, sayı grubu, unvan grubu, edat grubu, bağlama grubu, isnat grubu, yönelme grubu, bulunma grubu, ayrılma grubu, kısaltma grubu Yeni Uygur Türkçesi gramerlerinde kelime grupları sınıflandırmasında yer almamıştır. İncelenen Yeni Uygur Türkçesine ait olan atasözlerinin kelime gruplarının sınıflandırılması, bugünkü Yeni Uygur Türkçesi gramerine göre yapılmasının çok uygun olmadığı ve bunların Türkiye Türkçesi ve Türkiye’de yayınlanan Yeni Uygur Türkçesi gramerlerine göre yapılmasının daha uygun olduğu görülmüştür. Bütün bunlar da bugünkü Yeni Uygur Türkçesinin sunî bir lehçe olması için uğraşıldığını, bu lehçenin aslından uzaklaştırılmaya çalışıldığını ve bu lehçedeki özellikle Türkiye dışında yayımlanan gramerlerin Yeni Uygur Türkçesine göre hazırlanmadığını göstermektedir.

Kaynakça

- Baki, A. (1983). *Hazirki zaman Uyğur tili*. Milletler Neşriyatı.
- Böreyar, M. A. (2004). *Tolux ottura mektep okuğuçiliri için Uyğur tili bilimliri ve meşikliri*. Keşker Uyğur Neşriyatı.
- Ehmet, T. (1981). *Uyğur tili 1*. Şıncañ Maarip İnstitutü.
- Ehmet, T. (1981). *Uyğur tili 2*. Şıncañ Maarip İnstitutü.
- Erenoğlu, N. (2013). *Türkiye Türkçesi ve Yeni Uyğur Türkçesinin sözdizimi açısından karşılaştırılması*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergin, M. (2022). *Türk dil bilgisi*. Boğaziçi Yayınları.
- İmin, E. (2003). *Hazirki zaman Uyğur tili*. Şıncañ Hëlq Neşriyatı.
- Karahan, L. (2011). *Türkçede söz dizimi*. Akçağ Yayınları.
- Kaydarov, A., vd. (1966). *Hazirki zaman Uyğur tili II morfologiya ve sintaksis*. Qazaq SSR Penler Akademiyası Uyğurşunaslıq Bölümü.
- Musa, E. (1985). *Hazirki zaman Uyğur tili*. Şıncañ Maarip Neşriyatı.

- Obulkasimov, M ve Turahmetov D. (1990). *Almas zerriler*. Cazuşi.
- Özkan, A., Toker, M., Aşçı, U. D. (2016). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. Palet Yayınları
- Savut, B. (1991). *Kışkıçe tilşunaslık luğiti*. Şıncañ Helk Neşiryati.
- Seper, S. vd. (2002). *Hazirki zaman Uygur tili (Tüzitilgen Nuskişi)*. Şıncañ Helk Neşiryati.
- Tömür, H. (1993). *Hazirki zaman Uygur tili Grammatikisi (Morfolojiye)*. Milletler Neşiryati.
- User, H. Ş. (2006). *Başlangıcından günümüze Türk yazı sistemleri*. Akçağ Yayınları.
- Zhumabekov, K (2019). *Türkiye Türkçesi'nde hayvan adları içeren atasözlerinin Kazak Türkçesi'ndeki karşılıkları ve denklik ilişkileri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Extended Summary

Today, the majority of whose speakers are located in the easternmost part of the Turkestan geography and is the heir of Chagatai Turkish, New Uighur Turkish appeared as a new language in East Turkestan with the local dialects being written language in the first quarter of the 20th century. Some researchers believe that New Uighur Turkish became official after 1955 and some researchers started to show itself in the 1930s. Regardless of history, the fact that this Turkish dialect spoken in East Turkestan is a new official language is all about the political conditions in the region.. Different alphabets were tried many times for New Uyghur Turkish, which is recorded today with an Arabic-based letter system, from the early 1920s to the 1980s. With each alphabet implemented, new grammars were prepared and new rules were put into practice.

In this study, the proverbs in the book "Almas Zerriler Uyghur Folk Makal and Representations", published in Almaty in 1990 and compiled by Davut Turahmetov and Mehemmetimin Obulkasimov, were examined syntactically. This study aims to determine whether proverbs, the most important product of oral culture, are syntactically compatible with New Uyghur Turkish grammar.

Studies on New Uyghur Turkish in Turkey started in the late 1980s and gained great momentum in the 1990s and 2000s. The studies are not limited to just books; master's theses, doctoral theses and articles constitute a significant amount. However, in this study, studies prepared in Turkey were not evaluated, and the available grammars prepared in East Turkestan were taken as basis.

First of all, the proverbs written in Cyrillic letters were first translated into Latin letters and then their equivalents in Turkey Turkish were given. Then, the proverbs were examined syntactically and evaluated in terms of the word groups they contained. Thus, word groups that do not have equivalents in New Uyghur Turkish grammar were identified. The definitions of the identified word groups are given based on Muharrem Ergin's Turkish Grammar Book.

While word groups are examined under a separate title within the syntax in Turkey Turkish, in New Uyghur Turkish they are examined within the sentence in some publications and under a separate title in some publications. In New Uyghur Turkish, word groups are generally divided into types based on the type of phrase, the structure of the elements, their permanence and combination types: a. According to their combination forms: Word group in equal conjunction, word group in dependent conjunction. b. According to the type of the phrase: Noun group, verb group (there are also those who distinguish it as noun-verb, adjective-verb, adverb-verb group, but they are in the minority). c. According to permanence: Formulaic word groups and non-stereotyped word groups. c. According to the structure of the elements: Simple word group and compound word group. The definite noun phrase from the word groups is included in the possessive system in New Uyghur Turkish grammar with the term *kélişş munasivitudiki éniğliğuçi*. However, it is not included in the classification of word groups. Likewise, the indefinite noun phrase is called a phrase consisting of simple nouns, adjectives, numbers, adjectives, pronouns or adverbs in New Uyghur Turkish grammar and is covered with the term *sidedish munasivitudiki éniğliğuçi*, but it is not included in the classification of word groups.

Other word groups identified in proverbs such as adjective phrase, repetition group, number group, title group, preposition group, linking group, imputation group, dative group, presence group, disjunction group, abbreviation group are not included in the classification of word groups in New Uyghur Turkish grammars. In the New Uyghur Turkish grammar, word groups are classified on the basis of the phrase and are divided into two groups: noun group and verb group. All structures where the complement is a noun are classified as noun groups; Structures whose complement element is a verb and whose complement is a word type other than the verb are classified as a verb group.

It has been seen that it is not very appropriate to classify the word groups of the examined New Uyghur Turkish proverbs according to today's New Uyghur Turkish grammar, and it is more appropriate to do them according to Turkey Turkish and New Uyghur Turkish grammars published in Turkey. Grammars prepared for New Uyghur Turkish were prepared according to Soviet ideology and were not based on the spoken language. All these show that today's New Uyghur Turkish is being tried to be an artificial dialect, that this dialect is being distanced from its origins, and that the grammars in this dialect, especially those published outside Turkey, are not prepared according to New Uyghur Turkish.

